

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

ІСТОРІЯ ЖІНОЦТВА У ВИКЛАДАННІ ТЕМИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка II курсу
07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Лелеко Олександра Олегівна
Керівниця к.і.н., доцентка
Кузовова Наталя Миколаївна
Рецензентка завідувачка кафедри
історії та суспільствознавчих
дисциплін Херсонського
академічного ліцею
ім. О.В.Мішукова
Херсонської міської ради при
ХДУ
Михайлик Ольга Володимирівна

Херсон – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РАДЯНСЬКА ЖІНКА – УЧАСНИЦЯ БОЙОВИХ ДІЙ.....	7
1.1 ЖІНКА В РЯДАХ УПА.....	10
1.2 ЖІНКА В ЛАВАХ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ.....	13
РОЗДІЛ 2 РАДЯНСЬКА ЖІНКА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ	16
2.1.ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ЖІНКИ.....	21
2.2.ЖІНКИ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ.....	26
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА УРОКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ (ПРОЄКТУ)	31
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	43
ДОДАТКИ.....	48

ВСТУП

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що друга світова війна стала переломним моментом в історії. Хоч уже сімдесят шість років віддаляють нас від такої страшної події, як ця, пам'ять про участь у ній наших співвітчизників живе у серцях багатьох людей.

Однією з надзвичайно цікавих та суперечливих тем при цьому являється участь жінок у війні, їх роль, діяльність та важливість. Адже зазвичай прийнято було вважати що війна у будь якому її прояві – це суто чоловіча справа і представниці прекрасної статі не повині приймати участь у таких серйозних подіях.

Натомість, жінку часто зображували як образ матері-берегині, дружини, та і взагалі цілком ніжної та слабкої особистості. Саме тому роль її у бойових діях часто або заперечувалась або спотворювалась.

Жіночі подвиги залишались поза увагою громадської, літературної, суспільної, наукової уваги. І нині питання жінки як воїна-захисника залишається рідко згадуваним та мало вивченим істориками.

Проте, незважаючи на те, що образ радянської жінки часто протиставлявся тим, ідеалом яких були канони «кухня, церква, діти», на прикладі саме другої світової війни чітко проглядається всеобширність діяльності жінок, їх героїзм та безстрашність.

При тому, що жінок (особливо тих, які займали передову позицію, як наприклад, учасниць молодіжних суспільно-політичних організацій), часто долучали до освоєння різних військових спеціальностей у ході мобілізації.

Образ жінки також часто використовувався у агітаційних плакатах другої світової війни, які мотивували на перемогу, заміну чоловіків на важких промислах та вступ до армійських лав.

Вивчення образів жінок в конкретному історичному контексті дозволяє відтворити широко поширені, «розкинуті» в суспільстві політичні, соціокультурні та інші ідеали, так як образи жінок були своєрідною проекцією цих уявлень.

Метою даної роботи є аналіз ролі жіночої долі у контексті часу другої світової війни.

Для досягнення цієї мети у роботі **вирішується ряд наукових завдань:**

- проаналізувати діяльність жінок у роки другої світової війни;
- навести приклади героїчних подвигів жінок під час другої світової війни;
- відмітити відомих жінок, що брали участь у Другій світовій війні.

Об'єктом дослідження є період другої світової війни як період найбільшої емансипації жіноцтва.

Предметом дослідження є історія жіноцтва в хронологічних рамках другої світової війни.

Методи дослідження: Аналіз різних фактичних статистичних, джерельних, літературних матеріалів із застосуванням порівнянь, дослідження історичних фактів; історико-теоретичний аналіз, узагальнення і систематизація отриманої інформації.

Хронологічні межі: визначаються періодом другої світової війни, а саме починаючи з початку війни 1939 року до її кінця 1945 року.

Територіальні межі: територія України у межах відповідного періоду, а саме 1939-1945 років, що не завжди відповідає кордонам сучасної України.

Історіографія дослідження. Попри те, що така тема не є достатньо популярною, багато науковців займалися нею та писали

наукові роботи. Зокрема, однією з найпопулярніших дослідниць жіночої теми є українська науковиця в галузі гендерних студій, відома історикиня та докторка історичних наук Оксана Кісь, авторка книг «Жінка в традиційній українській культурі» та «Українські жінки у гирлі модернізації» і статей, як «Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи в західній феміністській історіографії».

Про роль жіночого образу у агітаційній частині, а саме плакатному мистецтві написала статтю докторка педагогічних наук, історикиня Алієва Людмила та Філіпова Тетяна – «Жіноче обличчя війни: зображення жінки у плакатному мистецтві періоду Другої світової війни», де представлений порівняльний аналіз образу жінки в плакатному мистецтві періоду Другої світової війни.

Однією з цікавих статей є робота історикині Крилової Ганни «Радянські жінки у бою: історія насилля на Сході», що присвячена участі радянських жінок у бойових діях у роки Великої Вітчизняної війни, висувається нова концепція тендерної ідентичності, заснована на дослідженні архівної документації, мемуарів, щоденників та інтерв'ю, з широким залученням матеріалів преси, белетристики та кіно.

Про важливість жінок в часи Другої світової війни написала у своїй роботі «Інтерпретація участі жінок України у військових діях на фронтах Другої світової війни» [24; с. 88] кандидат історичних наук Мамроцька Оксана.

Мандрик Марія – кандидат історичних наук зі своєю статтею «Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи «чоловіча» історія боротьби (історіографічне осмислення)» [25; с. 129] висвітлила тему участі жінки у підпільних організаціях.

Наукова новизна роботи полягає в науковому осмисленні матеріалів з історії України та має важливе значення у вивченні періоду та подій другої світової війни.

Практичне значення. Матеріали кваліфікаційної роботи можна використовувати під час підготовки конспектів на уроках історії у школі, практичних занять та написання наукових робіт з подібної тематики.

Апробація результатів дослідження. Матеріали кваліфікаційної роботи (проєкту) були представлені на IV Всеукраїнській науково-практичній краєзнавчій конференції «Минуле і сучасність: Таврія. Херсонщина. Каховка» та використанні на практиці на базі університету при проведенні лекційних та семінарських занять.

Структура дипломної роботи: робота містить в собі зміст, вступ, три розділи з двома підрозділами в кожному, висновки, список використаної літератури та джерел (49 позицій).

РОЗДІЛ 1

РАДЯНСЬКА ЖІНКА – УЧАСНИЦЯ БОЙОВИХ ДІЙ

На проблематику становлення жінки у суспільстві та громадському просторі впливають зазвичай ідеї романтизму та теорія соціального еволюціонізму. [16, с. 44] Саме у ХІХ та на початку ХХ століття почався так званий «фемінізм першої хвилі» у західному світі, коли жінки через ліберальний та соціалістичний напрями намагались домогтися рівних з чоловіками прав у різних сферах життя.

Що ж стосується подій Другої світової війни, то як зазначає у своєму однойменному творі Олексієвич Світлана Олександрівна, де зосереджено багато розповідей представниць різних родів військ про їх фронтове життя, про важкий шлях повоєнної адаптації до мирного життя – «У війни не жіноче обличчя». [1, с. 30]

І дійсно, незважаючи на те, що саме слово «війна» жіночого роду, війна вважається чоловічою справою практично в будь-якій культурі. Війна в своїй початковій сутності, як засіб знищення, як синонім смерті, протиставлена жінці як символу життя.

І тим не менш, жінці довелося взяти участь в одній з найкривавіших подій в історії ХХ ст. – Другій світовій війні. І саме в цей період відбуваються величезні зміни у розвитку держав у соціально-економічному, суспільно-політичному та духовно-культурному плані, та й у цілому змінюється і ставлення у всіх верств населення до цих же процесів, особливо це стосувалося жіноцтва.

Більшість з жінок-учасниць Другої світової війни були молоді, вони належали до першого післяреволюційного покоління, що виросло в нових умовах. Освічені, рішучі, самостійні, вони почали готувати себе до майбутньої війни ще в середині 1930-х років. Як і всьому поколінню, їм було властиво сильне почуття власної історичної місії, відчуття своєї відмінності від покоління батьків.

У ті часи про долі та подвиги жінок правда була заборонена, часто спотворювалась, замовчувалась або перекручувалась. Все це відбувалось через те, що тема мала не виходити за межі радянського героїчного нарративу. Жінку розглядали в основному як образ оплакувальниці жертви, засудження зради та уславлення чоловічого подвигу. Доля їх часто з позиції фронту залишали за межами наукового, громадського та мистецького інтересу.

Нині питання участі жінок у війні є поки що недостатньо вивчене істориками та науковцями. Найбільше цю тему розкривають факти з біографій різних представниць прекрасної статі, що брали участь у війні.

Жінки на фронті освоїли дуже багато різних спеціальностей, зокрема, вони служили на флоті, в авіації, в кавалерії та піхоті, медицині, розвідці та зв'язку. Через таке різноманіття навіть виникала мовна проблема, тому що доти такі слова як танкіст, піхотинець, автоматник не вживалися в жіночому роді.

Вивчення образів жінок в конкретному історичному контексті дозволяє відтворити широко поширені, «розлиті» в суспільстві політичні, соціокультурні та інші ідеали, так як образи жінок були своєрідною проекцією цих уявлень.

Жіноча тема була також дуже популярна у плакатному мистецтві, зокрема на багатьох агітаційних світлинах їх автори зображували не сильного і мужнього воїна – чоловіка, а тендітну жінку як уособлення перемоги та свободи. [2, с. 22]

Патріотичні настрої воєнного часу втілилися в образі жінки-Батьківщини. Як тільки СРСР вступив у війну, був розроблений власний, що став легендарним, рекрутинговий плакат – «Батьківщина-мати кличе!» Іраклія Тоїдзе (1941 р.). Він використав символічний образ немолодої жінки, яку автор наділив кращими рисами сучасниці – силою, мужністю, рішучістю. Показати основну ідею плаката, а також досягти сильного емоційного впливу автору дозволило зображення узагальнених, позбавлених

персоніфікації рис жінки, що є метафорою Батьківщини, що безпосередньо зверталася до глядача.

Взимку 1941 р. був надрукований повний трагізму плакат Ніни Ватоліної під назвою «Фашизм – найлютіший ворог жінок!». Так само як і І. Тоїдзе, Н. Ватоліна розташовує на площині листа цілісний монолітний силует, використовує поєднання всього двох кольорів-червоного і чорного. Завдяки низько взятому горизонту плакату додана монументальність. Але основна сила впливу цього плаката укладена в психологічному змісті самого образу – у вираженні схвильованого обличчя жінки, в її жесті, що закликає на боротьбу з фашизмом.

Образ Батьківщини в роботах радянських плакатистів був збірним: жінка-Батьківщина нагадувала чоловікам про матерів, дружин, бабусь, сестер, яких вони втратили (або могли втратити) в результаті жорстокого німецького вторгнення та про тих жінок, які також стали на захист своєї території.

Плакати із зображеннями жінок-трудівниць тилу прославляли і представляли роль трудящих жінок. Головні героїні таких світлин – зображуються впевненими і повними рішучості внести свій внесок у справу перемоги у війні. Серед зображень жінок-трудівниць під час Другої світової війни переважає образ жінок, трудящих на заводах та на фабриках. В образах радянських героїчних жінок-трудівниць на тракторі, в полі, біля верстата впізнаються колгоспниці і працівниці передвоєнного десятиліття, але художники-плакатисти, представляючи глядачеві робітниць і селянок різних поколінь, в тому числі і зовсім немолодих, розкрили широку гаму емоційних переживань жінок, їх зміну відповідно до ходу бойових дій: в перші воєнні роки вони стурбовані, схвильовані, тривожні, але ближче до її переможного завершення на їх обличчях з'являється світло та посмішка.

[2, с. 30]

1.1 ЖІНКА В РЯДАХ УПА

Українська повстанська армія або як її називають скорочено, УПА – це підпільна українська військова організація часів Другої світової війни, що діяла з весни 1943 року. Своїм головним завданням вони вважали підготовку потужного повстання, яке повинно початися саме в той зручний для цього момент, коли ворогуючі сторони виснажать одне одного у ході війни, а потім утворення самостійної єдиної Української держави, що повинна була включати в себе всі етнічні українські землі. Крім українців, ця організація охоплювала ще багато інших національностей.

Жінки відігравали дуже важливу роль у діяльності Української Повстанської Армії. Причини приєднатися до УПА у них були різними. Одні йшли туди через патріотизм, іншим доводилося йти слідом за своїми рідними або коханими, але були і такі, що боялися стати легкою жертвою ворога. [3, с. 142]

Успішна діяльність УПА в 40-х роках була обумовлена, не в останню чергу, завдяки підтримці жінок, а саме тієї невеликої частини, що пішла в підпілля, і тієї більшості, що залишалася на місцях.

Загалом, в УПА можна було виділити дві групи жінок: активні учасниці визвольної боротьби та її шанувальниці. Шанувальниці постачали продовольство, забезпечували необхідним одягом, дбали про доставку медикаментів. Активні учасниці визвольної боротьби ж були задіяні на різних професіях – від зв'язківців та медичного персоналу.

Найбільше жінок в УПА було задіяно в медслужбі, щоправда, вони також володіли іншими навичками, як, наприклад, елементи боротьби. В основному власниці таких професій були вже зрілими та добре підготовленими до будь якої ситуації, коли ті жінки в лавах УПА, що працювали зв'язковими, могли бути ще зовсім юнними дівчатками.

Багато відомо різних жіночих імен, що закарбували себе як представниці партизанського визвольного руху, проте найвідомішими з них були – Галина Дідик, дочка відомого математика Мирона Зарицького і особиста

зв'язкова Романа Шухевича Катерина «Монета» Зарицька, Марта Гай (справжнє ім'я – Галина Голояд) – письменниця та зв'язкова.

Жінок залучали до поширення патріотичних ідей серед мирного населення. Вони займалися редагуванням і поширенням підпільної преси та літератури. Так, редакторкою головного журналу УПА під відповідною назвою «Повстанець» від 1945 року була Богдана Світлик (Литвинко). Вона друкувала свої твори під літературним псевдонімом Марія Дмитренко. Під її авторством вийшли збірка новел «На смерть, не на життя», оповідання «Вчителька», та «Михайлик». Видатна жінка загинула 29 грудня 1948 року під час зіткнення з підрозділом МДБ. Їй було всього 30 років. [14, с. 67]

Ще однією важливою ланкою повстанської армії були зв'язкові – вони налагоджували контакти між загонами УПА, переносили листи («гріпси»), усні повідомлення, матеріали. Ці жінки були, можна сказати, «кровоносними судинами» всього повстанського руху.

При головному командирі УПА Романі Шухевичі була організована група жінок-зв'язкових. Як розповіла одна з них Ольга Ільків (Роксолана), пішла в УПА після того, як прочитала матеріал Бандери. У 1950-му, майже перед своєю смертю, Шухевич наказав Ользі Ільків їхати на Донбас і там створити осередок ОУН. Однак, в той день, коли вона повинна була їхати, у Львові її заарештували радянські спецслужби. Вона 14 років провела в радянських в'язницях.

Займалися жінки і розвідкою. Їх залучали до спостереження за ворогом у населених пунктах, адже в цьому випадку жінка викликала значно менше підозри. До речі, навесні 1944 року в Рогатинському районі на Прикарпатті були спеціальні курси для повстанських розвідниць.

Цікаво, що в УПА жінки могли очолювати цілі відділи. Ольга Горошко після смерті чоловіка-командира стала на чолі відділу повстанців. Вона вивчила методи ворога і розробила свою тактику боротьби. Під її

командуванням відділ вступив у бій з Радянським підрозділом. Серед підлеглих хлопців ніхто не сумнівався в її компетентності.

Що ж до історіографічного аналізу питання участі жінок в Українській повстанській армії, як одного з малодосліджуваних факторів, можна прослідкувати тенденцію обмеженості різних баз жіночих студій. Якщо брати до уваги саме радянські джерела – в них ця тема розкривається або поверхнево або взагалі повністю замовчується. Жодної праці, що була б присвячена цій проблематиці так і не було видано. Вже в сучасній проблематиці, маючи доступ до архівних документів та кримінальних справ учасницт збройного підпілля ми маємо змогу висвітлювати таку тему.

Проте спеціальні дослідження, що присвячені деяким жіночим постатям жіночого підпільного життя обмежені поодинокими монографіями, довідковими виданнями та публікаціями в науковій періодиці та часописах.

Деякі праці, що вийшли за кордоном, частково заповнюють науковий простір такої теми. Це такі видання як «Літопис УПА», серія «Бібліотека» та «Події і люди». Всі ці праці дають підстави для подальшого переосмислення та більш глибокого дослідження тематики. [25, с. 130]

1.2 ЖІНКА В ЛАВАХ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ

Так, як більша територія України входила до складу УРСР, жінкам доводилося вступати до лав Червоної армії. Якщо поглянути на досвід Другої світової війни, жінка була всюди – і на арені бойових дій, і в Червоній армії вони на рівні з чоловіками літала та на танках їхала в бій.

Ніхто достеменно точно не знає точну цифру тих представниць прекрасної статі, хто йшов до Червоної армії. За різними підрахунками, це приблизно 80 тисяч жінок, третина з них була із зброєю в руках. А у різні періоди Другої світової дослідники називають цифру від 500 тисяч до 1 мільйона жінок. Якщо згадати, що 1945 року в цілому армія налічувала 11 мільйонів осіб, цифра не стає вагомою, проте в деяких сферах чисельність жінок була відчутною. Тобто специфіка становища жінок у Червоній армії полягала в тому, що саме в цій армії чисельність жінок, які брали участь у боях на передовій була вражаючою. [24, с. 90]

Спочатку до лав армії вступали лише військовозобов'язані жінки: перш за все, медики та пілоти цивільної авіації, яких було не так вже й багато. Ті ж, хто першими на добровільних засадах хотів вступити до народного ополчення, не змогли цього зробити. У 1920-1930-х роках жінки в Червоній армії ще не служили. Хоча треба стверджувати, що вже протягом 1930-х років радянська влада почала закликати представниць жіночої статі до навчання «чоловічим» промислам та вмінням стріляти, чому свідчать плакати того часу.

Проте навесні 1942 року жінок все ж таки почали мобілізувати, незважаючи на те, що ще в 1941 році частина з них вже була на місцях у армії або починала туди йти. Причиною тому стало те, що видимі були широкомасштабні втрати у армії, переважання сил з боку ворога. Тому, коли на початку 1942 року склали план формування нових військових з'єднань, то з'ясувалося, що людей не вистачає. Треба сказати, що мобілізація жінок проходила через комсомол (на відміну від призовників чоловічої статі, які числилися на обліку у військкоматах). Але, звичайно,

закликали не тільки комсомолок: їх би просто не вистачило. Мобілізація теоретично була оголошена як добровільна, проте не завжди це було саме так. Були поставлені навіть конкретні вимоги щодо параметрів жінок, віку від 18 до 25, закінченої освіти не менше семи класів, хорошого фізичного стану. Жінки заміняли чоловіків на тих позиціях, де це було можливо, аби ті мали змогу відправитися в бойові частини.

Цікавим є те, що замість досить-таки типових «жіночних» професій, як медсестра чи санітарка, багато хто обирав саме вийти на передову, що можна вважати феноменом, адже в інших країнах, як наприклад, США чи Великобританії, жінки зокрема були на допоміжних та обслуговуючих постах. У зазначений період становлення та зміцнення радянської державності у соціальній сфері відбувалося під гаслом виховання «нової» радянської людини, і зокрема «нової» жінки.

Проте радянська влада неуважно ставилася до жіночого питання на війні – статистично не фіксувалися ні ті, хто загинув, ні ті, хто зник безвісти, тому на жаль, не доводиться оперувати конкретними цифрами щодо жінок-учасниць війни. Їх просто виділяли разом з усіма у загальній кількості у кінцевих звітах.

Жінки, що масово брали участь у війні були скоріше винятком із правил, адже інші країни, що були втягнуті у війну в основному не допускали їх до лінії фронту. Там жінки залучалися в основному до оборонних операцій, але аж ніяк не до наступальних дій. Упродовж війни країни помітно намагався балансувати між консервативними гендерними стереотипами та нормами і нагальними воєнними потребами.

Фактор та ідеологія гендеру відобразилась на масштабі та форматі участі жінок у війні, де рівність їх з чоловіками призвела до масової мобілізації на фронт, коли консервативніші в таких питаннях країни обмежували участь жіноцтва шляхом допоміжних ролей. Це призвело до масової емансипації прав жінок з чоловіками.

Деякі з них на посадах перекладачів, медсестер, кухарів чи водіїв, що проводили службу в допоміжних установах, не виходили за встановлені межі.

В основному одразу після закінчення війни багато жінок звільнили зі своїх посад, за винятком деяких (певної кількості на допоміжних місцях). Це було свідченням того, що в цілому вони змогли бути в часи війни корисними своїй державі, але загалом розцінювалися як люди, для яких це було все одно в якійсь мірі недоречним.

Жінки були демобілізовані з лав Червоної армії раніше за чоловіків, більшість з яких ще продовжувала військову службу. Загалом нам небагато відомо про повоєнне суспільство, про проблеми з багатьма людьми, що приходили з фронту, про їх повернення до нормального життя.

РОЗДІЛ 2 РАДЯНСЬКА ЖІНКА В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Жителі окупованих територій завжди опинялися в неоднозначному становищі. Спочатку вони були змушені якось уживатися з ворогом, а потім, після звільнення території, доводити, що не вступали з ним в занадто близький контакт, не надавали допомогу і сприяння на шкоду власній державі.

Жінки в окупації – це певний виклик тривалій традиції універсалізації та широких узагальнень, які панують в історієписанні Другої світової війни. Тому автоматично прийнято вважати, що досвід жіночого життя чи виживання вписане в концепт «страждання чи боротьби». Ті, хто жив в умовах окупації, стали окупованими не тільки в минулому, а й у теперішньому.

Радянська влада почала розглядати увесь народ як переможний ресурс. Проте щодо жінок ніякої політики не було виявлено ні з боку радянської влади, ні з боку нацистських загарбників. Незважаючи на це, з перших військових днів було помічено спроби реалізувати жінок на окупованих територіях як робочу силу. Жіноче населення стало таким собі «бійцем фронту праці».

Жінка як другорядна та допоміжна особистість розглядалася як у радянській владі, так і в нацистській. Вона вписувалася лише в рамки аспектів кухня, церква і діти. Представниць жіночого населення відносили до категрій «жінка-домогосподарка», «жінка-утриманка».

Але коли було оголошено трудову мобілізацію жінок у 1943 року, вони стали цінним ресурсом для власних цілей. На рівні практичних дій та проголошених гасел було проголошено, що жінка – резервна армія праці.

З розвитком радянської індустрії, було активізовано гасло «стати замість чоловіків» жінкам, успадковувати професію від батька чи чоловіка.

Жінки, як повідомляли тогочасні газети, займали місця у найважкіших професій – шахтарі, керівниці заводів та цехів, трактористками,

койбарнерками. Концепція заміни чоловіків на жінок на місцях стала однією з аспектів соціальної поведінки.

У радянських газетах ще 1930-х років було багато повідомлень про те, що жінки працюють нарівні з чоловіками і перевиконують чоловічі норми на 140–160 %. [37; с. 28] Вони нібито не мали своєї професії, працювали згідно з професією чоловіка. Жінки прийняли як внутрішню настанову позицію стати замість чоловіка на виробництво, що значно розширювало межі жіночої соціальної активності. Патріархат, що досі традиційно був пануючим у радянському суспільстві відрізнявся від того, що робили тоді жінки. Примусову пропозицію «стати замість чоловіка» жінки також сприйняли як внутрішню настанову. Її реалізація приводила до значного поширення меж соціальної активності жінок у вирішенні питань життя та смерті. [37; с. 28] Змушені нести відповідальність, годувати, захищати, жінки вдавались до таких вчинків та практик, що йшли в протиріччя з розстановкою патріархальних гендерних ролей. Однак радянська влада дала жінкам не тільки настанову «стати чоловіками».

Створення своїх сімей і народження дітей зводило нанівець можливу емансипацію жінок в плані освоєння традиційно «чоловічих» професій. На рівні свідомості у сільських мешканок, які пережили окупацію, ніяких змін не відбувалося, що наочно показують матеріали спогадів. Більшість інформанток в розповідь про свій військовий досвід часто вплітають розповідь про близьких чоловіків, які билися на передовій або керували партизанськими загонами.

Таким чином, проголошена рівність статей в Радянській державі навіть через роки виявляє свою утопічність. Об'єктні позиції жінки простежуються і в час Великої Вітчизняної війни, в період розподілу і виконання трудових обов'язків радянської людини, і в повоєнний час, коли жінки писали спогади, а ще й в сьогоденні це як ніколи актуально.

Однак, крім тієї частини жінок, що тяжко працювали, замінивши чоловіків, інші могли шукати спільну мову з ворогами. За статистикою, близько 12 %

населення окупованих територій в тій чи іншій мірі вели співпрацю з німецько-фашистськими загарбниками.

Жінки, які працювали в німецьких будинках терпимості або співжили з німецькими солдатами і офіцерами, відкрито засуджувалися співвітчизниками. Проте, місцеві жителі звільнених територій дуже часто писали доноси на таких жінок. Але позиція влади виявилася іншою, жодної справи за співжиття з ворогом заведено не було. Також радянські жінки могли народжувати дітей від німецьких загарбників. Дуже часто немовлята з'являлися на світ в результаті сексуального насильства, тому доля їх була не завжди зрозумілою. Але багато хто з жінок мирився з ситуацією і залишав дітей окупантів в живих.

Ніяких репресій щодо цих дітей або їх матерів не було, що є винятком. Наприклад, в Норвегії жінки, викриті в співжитті з фашистами, піддавалися покаранням і переслідувалися за законом. Але найбільше відзначилися французи. Після падіння фашистської імперії за співжиття з німецькими солдатами і офіцерами було репресовано близько 20 тисяч французенок.

З першого дня окупації німці вели активну пропаганду, вишукували людей, які були незадоволені радянською владою, і схилили їх до співпраці. На захоплених радянських територіях видавалися навіть свої газети. Природно, журналістами в таких виданнях працювали радянські громадяни, які стали добровільно працювати на німців.

Відомі деякі прізвища жінок, що добровільно самі почали співпрацювати з німцями. Віра Пирожкова і Олімпіада Полякова (Лідія Осипова) стали співпрацювати з німцями мало не з першого дня окупації. Вони були співробітниками профашистської газети з патріотичною назвою «За Батьківщину».

Обидві були незадоволені радянською владою, а їхні сім'ї в тій чи іншій мірі постраждали під час масових репресій. Антоніна Макарова взагалі є

найвідомішою жінкою-зрадницею Другої світової війни. У віці 19 років комсомолка Макарова опинилася в «В'яземському котлі».

Похід комсомолки завершився на Брянщині. У 1943 році Червона Армія перейшла в наступ, і Макаровій довелося задуматися про свій порятунок. Дівчина заразилася сифілісом і була відправлена на лікування в тиловий госпіталь. Там же вона знайшла собі чоловіка, пропозицію злочинниці зробив червоноармієць-герой, який лікувався в госпіталі після поранення. Макарова прийняла вийшла заміж і стала Антоніною Гінзбург-шанованою людиною, ветераном війни.

Слідчим довгі роки не вдавалося вийти на слід Тоньки-кулеметниці. Удача сищикам посміхнулася тільки через 30 років після перемоги. Вина Макарової-Гінзбург була доведена, і злочинниця була засуджена до вищої міри покарання – розстрілу. Вирок для неї виявився повною несподіванкою: Макарова-Гінзбург вважала, що за давністю років покарання буде умовним.

Вона стала єдиною жінкою-карателем, вона ж залишається єдиною жінкою, засудженою до вищої міри покарання після війни, а її справа була останньою щодо військових злочинців, яка розслідувалася на території Радянського Союзу. Вирок був приведений у виконання 11 серпня 1979 року.

Що ж до жінок-німкеней або як їх називали «фольксдойче», тобто етнічна німкеня, що живе поза межами території Німеччини до 1945 року, їх у радянський час автоматично визначали як зрадниць відповідно до усього народу. Особливо до спецпереселенців повоєнної хвилі, які перебували на окупованій території відчувалося негативне ставлення, яке підживлювалось владою та надовго зберігало свої укріплені позиції. Проте у них була чітка здатність облаштування на місцях. Як зазначає Кузовова Н., «за статистичними даними, майже частина німецьких спец-поселенців за 10 років мали власне житло, худобу і птицю, а крім того – відзнаки та нагороди за ударну працю на промислових та сільськогосподарських

підприємствах, що згодом було оцінене місцевим населенням.» [21; с. 29] Причому в історії були відомі випадки, коли статус фольксфойче отримували й представниці інших націй, наприклад, його отримала французенка 1914 року народження.

Що ж до випадків колобараціонізму серед таких жінок, то його прослідковували досить рідко. Можливо саме тому багато з них уникло процесів репарації і не потрапило під радянський вплив.

Жіноча історія окупації ще має отримати свій повноцінний масив джерел, власні аналітичні підходи й методи. Вивчення особистих жіночих вчинків та стратегічних планів загалом значною мірою міг би підірвати концепцію єдності та рівності та вплинути на зміну політик пам'яті переводячи їх з режиму мовчазного співчуття/засудження у режим розуміння та аналізу.

Жіночий досвід виживання/життя/смерті в умовах окупації був різним, проте на перший план ставала завжди у їх ієрархії цінностей задача вижити самій та вберегти тих, за кого могли віддати своє життя. Таке прагматичне завдання несло в собі різні практики – адже хтось був готовий боронити і захищатися, а хтось здатися на користь суперників.

2.1. ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ЖІНКИ

На теперішній час достеменно відомо лише у загальних рисах ставлення до полонених жінок-учасниць Другої світової війни у нацистській Німеччині. З цього приводу були певні суперечності та зміни у ході війни судячи з аналізу офіційних документів. Відомо чотири розпорядчі документи Вермахту щодо жінок з Червоної армії.

На початку бойових дій із СРСР німецькі військові розглядали червоноармійок не як військовослужбовців регулярних військ, а як партизанок і комбатанток, до яких не потрібно було застосовувати Женевську конвенцію про поводження з військовополоненими 1929 р. Ці жінки також і не розглядалися як цивільні, тому їх розстріл був частим явищем. У наказі Головного командування 4-ї армії Групи армій «Центр» від 29 червня 1941 р. «Про становище радянських військовополонених» прямо зазначено, що «жінок в уніформі необхідно розстрілювати». У документах підрозділів, що підпорядковувались командуванню 4-ї армії наведено найбільше цих фактів.

Наказ Головного командування сухопутних військ Вермахту від 30 червня 1941 р. «Про ставлення до військовополонених жінок» роз'яснював, що з жінками в уніформі та зі зброєю чи без неї потрібно поводитись як із військовополоненими, а жінок зі зброєю, але не в уніформі, вважати партизанками. Про те, що ці накази виконувалися, є чимало задокументованих і оприлюднених свідчень.

У директиві уповноваженого з чотирирічного плану від 7 листопада 1941 р. йшлося про застосування в інтересах німецької економіки праці військовополонених та цивільних робітників з окупованих радянських територій в райхскомісаріатах, Генерал-губернаторстві та в Німеччині. Відтоді кожного нового полоненого необхідно було брати на облік, залучати до праці й до 15 числа кожного місяця звітувати про такі заходи⁵¹. У цій ситуації, судячи з біографічних оповідей колишніх полонених, жінок після «сортування» та декількох місяців карантину в

таборах переводили у цивільний стан і примусово відправляли на роботи поблизу табору або на території Райху. Найдовше залишалися в таборах у статусі військовополонених медичні працівники. Особливе розпорядження Головного командування сухопутних військ про військовий полон від 19 березня 1943 р. фактично затверджує систему, яка вже склалася на той час. У документі йшлося про те, що всіх полонених жінок необхідно направляти на біржі праці, тобто на примусові роботи на окупованій Вермахтом території або до Німеччини. Лише лікарок та санітарок варто залишати в таборі для військовополонених. Тому серед виявлених під час проведення цього дослідження спогадів жінок-полонених переважають розповіді медичних працівниць. Переважання медичних фахівців серед жінок-полонених можна пояснити ще й тим, що лікарі та медсестри були військовозобов'язаними і підлягали обов'язковій мобілізації до війська, а тому перебували найближче до зони бойових дій – на відміну від зв'язківців чи військовослужбовців з підрозділів протиповітряної оборони, де частка жінок також була помітною. Питання про систему таборів для військовополонених в Україні досі залишається маловивченим, особливо стосовно місць утримання жінок-полонених. Ми маємо розрізнені свідчення про існування окремих відділень і бараків для жінок у таборах для радянських військовополонених в Україні та Білорусі (Славута, Рівне, Володимир-Волинський, Барановичі). Медичні фахівці з числа полонених жінок працювали в лазаретах шталагів Кіровограда, Дарниці, Житомира. Найбільш задокументованим є досвід жінок-військових, які, переважно за політичні виступи (відмова працювати на військових підприємствах, участь у спротиві), відбували покарання в нацистських концтаборах Равенсбрюк, Аушвіц, Штутгоф, Берген-Бельзен. Розпорядження начальника поліції безпеки та СД від 11 квітня 1944 р. про політичну перевірку жінок-військовополонених, котрі прибувають із зони бойових дій, фактично закріпило практику, що склалася впродовж війни. Документ містив наказ направляти жінок, які викликають довіру, на біржу праці й

переводити в цивільний стан, а неблагонадійних відправляти до концтаборів.

Закінчення війни принесло радянським жінкам не лише звільнення з німецького полону, а й нові обмеження особистої свободи. До цих жінок радянська влада ставилася з такою ж підозрою, як і до чоловіків, котрі поверталися з полону. У СРСР розглядали німецький полон не просто як ганьбу, але як злочин, за який на військовослужбовців чекала кримінальна відповідальність. Адже задовго до того – ще на початку війни з нацистами було ухвалено програмні документи, де визначено полон як дезертирство і «зраду батьківщини», за що покарання зазнавали не лише військовослужбовці, а й члени їхніх родин: сім'ї командирів і політпрацівників підлягали арешту, а родини полонених солдатів – позбавленню державної допомоги.

У 1943–1944 рр., із розгортанням наступальних дій радянської армії та створенням репатріаційної структури, процедуру перевірки контингенту військовополонених та оточенців було спрощено.

Після завершення бойових дій в Європі основна маса колишніх військовополонених поверталася додому в числі мільйонів цивільних громадян СРСР, колишніх примусових робітників, які отримали загальну назву – репатріанти. Вони проходили спрощену перевірку й фільтрацію у фронтових та армійських таборах або у збірно-пересильних пунктах наркомату оборони й перевірко-фільтраційних пунктах НКВС. [30, с. 68] Загалом після війни перевірку пройшли понад 1,8 млн колишніх радянських військовополонених, з них майже 233,4 тис. – засудили і помістили вже в радянські табори.

Загалом питання про ставлення до радянських військовополонених в СРСР та їх репатріацію, політичну перевірку і складну повоєнну долю на сьогодні достатньо досліджене російськими, українськими й німецькими вченими.

Однак статистичних даних про кількість саме жінок-військовослужбовців, які пройшли обов'язкову перевірку і повернулися з полону на батьківщину, немає. Свідчення очевидців підтверджують, що жінок перевіряли нарівні з чоловіками. Тривалий час радянські громадяни, які повернулися із полону, зазнавали обмежень у правах. Їх усували від участі у політичному житті країни, при вступі до вищих навчальних закладів до них ставилися з підозрою, їх не вважали учасниками війни. Навіть після смерті Сталіна становище колишніх військовополонених мало змінилося. 17 вересня 1955 р. було видано указ Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію радянських громадян, котрі співпрацювали з окупантами в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» [33, с. 130], згідно з яким разом із радянськими громадянами, що в період війни співпрацювали з окупантами, амністували й колишніх військовополонених, які ще перебували за кордоном.

Але пункти документу не поширювалися на тих військовослужбовців, що були засудженими на добровільну здачу в полон та хто відбував покарання в СРСР. Лише в 1956 р. було здійснено спробу змінити ставлення до колишніх полонених. 19 квітня 1956 р. Президія ЦК КПРС ухвалила рішення про створення комісії під головуванням маршала СРСР Г. Жукова [33, с. 131], перед якою поставили завдання розібратися зі становищем військовослужбовців Червоної армії, що повернулися з полону, і внести відповідні пропозиції до ЦК КПРС. 4 червня того ж року доповідну записку Г. Жукова, К. Фурцевої, К. Горшеніна та інших «Про становище колишніх військовополонених» [33, с. 132] було подано на розгляд членів ЦК партії. 29 червня 1956 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР ухвалили постанову «Про усунення наслідків грубих порушень законності стосовно колишніх військовополонених та їхніх родин», аналогічний варіант постанови прийняли ЦК Компартії та Рада міністрів УРСР 17 липня 1956 р. У цих постановах було засуджено практику політичної недовіри, застосування репресивних заходів, а також позбавлення колишніх

військовополонених та їхніх родин пільг і допомоги. Пропонувалося поширити указ про амністію 1955 р. також на колишніх військовополонених, засуджених за здачу в полон. З 1957 р. справи колишніх військовополонених було в основному переглянуто і більшість засуджених реабілітовано: їм відновили військові звання та пенсії, повернули нагороди. Тих полонених, які отримали поранення або втекли з полону, було нагороджено орденами й медалями. Але загалом процес реабілітації колишніх радянських бранців розтягнувся ще на десятки повоєнних років.

2.2. ЖІНКИ В УМОВАХ ЕМІГРАЦІЇ

Наприкінці 1942 року близько 50% всіх остарбайтерів становили жінки. Вони працювали на загальних підставах у військовій промисловості, будівництві, сільському господарстві. Це була спроба за рахунок остарбайтерів вирішити не тільки економічні, а й соціальні завдання, зокрема – знизити навантаження на німецьких жінок, над якими в 1942 році нависла загроза трудової мобілізації. Але ж нацистському керівництву їх основне завдання бачилося в народженні здорових дітей і виконанні домашньої роботи. У наказі головнокомандувача групою армій «Центр» (1943 рік) зазначалося, що через кожну дівчину, яка залишилася в районі операції, ми змушені залучати дружин фронтовиків до роботи у військовій промисловості». Заукель пообіцяв привезти в Рейх до півмільйона східних працівниць для використання їх в домашньому господарстві, а також для роботи на кухнях в кафе, притулків та інших установ.

8 вересня 1942 року було видано розпорядження про вербування до кінця жовтня 400 тисяч «помічниць по господарству» (тобто жіночої прислуги). Жінок міських і з сільської місцевості було порівну. 250 тисяч – з рейхскомісаріатів Остланд і Україна і 150 тисяч — з оперативних зон в тилу груп армій. Успіхи були нерівномірними. З оперативних зон надійшло 193 243 жінки замість запланованих 150 тисяч. З іншого боку, для генерального округу Білорусь була встановлена квота в 30 тисяч жінок, а мобілізувати до кінця року вдалося лише близько сотні. Вербувальні комісії займалися первинним відбором. Інтерес представляли жінки і дівчата, «зовнішній вигляд яких в расовому відношенні по можливості близький до німецького народу». Відразу відсівалися етнічні німкені, вагітні та молоді матері. Відповідних дівчат заносили в загальний транспортний список з позначкою «передбачена для домашнього господарства». Далі селекція відбувалася на збірних пунктах. Тут комісії знову визначали «наскільки близько завербовані східні робітниці за своїм

зовнішнім виглядом і расово відповідають зовнішньому вигляду німецьких жінок». Головним завданням було «запобігти прийому до Німеччини расово чужих, яскраво виражених примітивно східних і східно-балтійських осіб, а також повністю невитриманих расових сумішей». Жінки їхали в Рейх або разом з усіма остарбайтерами, або в окремих вагонах поїздів. До домашніх робіт залучалися не тільки прибулі за спеціальною рознарядкою, а й насильно викрадені молоді жінки. З їх числа набирався і табірний персонал для таборів східних працівниць. Найчастіше вони призначалися помічницями начальника табору і відповідали за внутрішні справи: дотримання дисципліни, порядку, гігієнічних і санітарних вимог і т.д. вкрай рідко її могли призначити і начальником табору. На біржу праці з проханням надати домашню працівницю могла звернутися будь-яка німецька сім'я. Біржі праці направляли запит місцевим партійним чиновникам щодо політичної благонадійності такої сім'ї. Якщо гарантія лояльності була отримана, працівниця відправлялася на нове робоче місце. Перевага віддавалася не тільки чиновникам, а й багатодітним сім'ям і сім'ям будівельників. Передавати працівницю в іншу сім'ю можна було лише після отримання офіційного дозволу. Обов'язковою умовою було забезпечення окремого від німців та інших іноземних працівників проживання цих жінок. Залишати житло жінка могла лише за господарськими потребами. Для кращого розуміння між господарями і прислугою була видана серія словників-коміксів, де детально розписувалися теми прибирання, готування, покупки продуктів і т. д. Їй заборонялося відвідування кафе, кіно, магазинів, церков – всіх закладів, де вона могла вступити в контакт з німцями. Заборонено було користуватися міським транспортом.

Контакти взагалі регламентувалися дуже строго. У серпні 1942 року начальник партійної канцелярії розпорядився створити спеціальну службу спостереження, яка повинна була контролювати поведінку остарбайтерів.

До складу цієї служби входили члени нацистської партії. Їх завдання полягало в попередженні відносин між німцями і робітниками.

З'явилася в квітні 1943 р. Інструкція про поведінку з іноземними робітниками нагадувала про суворе покарання в разі «ігнорування націонал-соціалістських поглядів на чистоту крові».

І все-таки остовки народжували дітей. Наприкінці 1942 року Генеральний Уповноважений з використання робочої сили Фріц Заукель прийняв тимчасову постанову «Про поводження з вагітними іноземними працівницями». Пізніше дію цього документа було продовжено на весь період військових дій. У документі вказувалося, що вагітних, але працездатних східних працівниць – на відміну від західноєвропейських жінок – заборонено повертати на батьківщину (раніше таке практикувалося).

Коли виявлялася вагітність, роботодавці сповіщали місцеву лікарську палату або поліцію. У документах фіксувалися особисті дані працівниці, термін вагітності, підприємство, за яким була закріплена жінка, а також дані про національність або підданство батька дитини. На цих працівниць поширювалися приписи про мінімальну охорону материнства: звільнення від робіт на 2 тижні до пологів і на 6 тижнів після. Основною метою цих приписів максимально довге і ефективне використання праці вагітних і жінок, що народили.

Нацистське керівництво підкреслювало ідеологічну важливість створення окремих пологових будинків для робітниць і заборони на їх знаходження разом з німецькими жінками. Пологові приміщення організовувалися в бараках для хворих остарбайтерів або на території підприємств, які використовували працю робітниць.

У 1942 році в рейхсгау верхній Дунай (на території Австрії, приєднаної до Рейху в 1938 році) був створений спеціальний будинок для грудних дітей робітниць. У їх щоденний раціон входили лише півлітра молока і півтора шматка цукру, що часто призводило до смерті від виснаження. З часом,

втім, ситуація дещо змінилася. Через рік була видана інструкція, в якій говорилося про створення необхідних умов для пологів, годування і утримання немовлят.

До пологів і під час догляду за новонародженим підприємства, що мали пологові будинки на своїй території, містили працівниць, виходячи із суми в 1,5 рейхсмарки в день. Після виходу на роботу жінка ніякої доплати не отримувала, а з її заробітку вираховувалася вартість харчування дитини.

Чітких інструкцій про те, як чинити з народженими немовлятами, довгий час не існувало. Одні вважали, що діти працівниць повинні померти, інші – що їх треба виховувати. Восени 1943 року Гімmlер заявив: «Все те, що в інших націй належить до хорошої крові, подібно до нашої, ми візьмемо собі, викрадаючи для цього, якщо необхідно, їхніх дітей і виховуючи цих дітей у себе».

Більшою мірою це стосувалося вивезення дітей і підлітків з окупованих областей, проте торкнулося і тих, хто з'явився на світ на території Рейху. Немовлята відправлялися в спеціальні установи для дітей робітників. Якщо батьком дитини був німець або близький до арійської раси іноземець (голландець, датчанин, швед, норвежець), такі діти були придатні для онімічування. Їх забирали у матерів і утримували в установах для дітей «чистої раси» – до тих пір, поки не було отримано дозвіл на усиновлення або удочеріння німецькою сім'єю. Причому ці сім'ї не повідомлялися про походження своїх прийомних дітей.

Колишні оstarбайтери характеризують ставлення до них з боку більшості німців як повну байдужість.

інтелектуали намагалися втекти з Європи, де панували нацисти. Сотні вчених і професорів намагалися емігрувати до США. Серед них були і жінки, які звернулися в американські університети, щоб знайти безпечний притулок, де вони могли б продовжити наукову діяльність. Незважаючи на академічні досягнення, вони стикалися з багатьма перешкодами. Для багатьох з них це було не просто питання отримання роботи, це було

питання життя і смерті. Деякі з них домоглися свого, інші, на жаль, немає. Розглянемо долю та історію боротьби за виживання єврейських жінок-вчених під час Другої світової війни. У квітні 1933 року Уряд Німеччини видав новий закон (Закон Про відновлення професійної цивільної служби), який заборонив євреям і політичним ворогам нацистської партії займати державні посади. Належність до єврейської сім'ї була достатньою підставою для дискримінації. Це означало, що багатьом професорам і вченим не дозволялося працювати в університетах Німеччини та Східної Європи. У міру наближення Другої світової війни і появи нових антисемітських законів ситуація посилилася. Щонайменше 80 жінок-вчених були змушені емігрувати до США. Багато хто з жінок-вчених, які були змушені покинути свої країни, мали вчені ступені в галузі природничих наук і математики, що не було звичайним для жінок в той час. Згідно з даними, зібраними Північно-Східним університетом, більшість жінок були академіками, професорами та практикуючими вченими. Але бути Жінкою-вченим в академічному світі, де домінували чоловіки, було нелегко навіть у донацистській Європі. Деякі знайшли роботу в університетах, але працювали в лабораторіях або практикували в якості вчених за межами академічних інститутів.

РОЗДІЛ 3 РОЗРОБКА УРОКУ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ЗА МАТЕРІАЛАМИ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ (ПРОЄКТУ)

Конспект уроку з історії України у 10 класі на тему «Доля жінок у часи Другої світової війни» написаний з урахуванням нових вимог. У якості допоміжних матеріалів були використані архівні матеріали, портрети відомих жінок та інші джерела, що дозволяють учням краще орієнтуватися у матеріалі теми та їх самостійної роботи. Така тематика уроку більше підготує для виховної години або відкритого заходу.

Тема: Доля жінок у часи Другої світової війни 1939-1945 рр.

Мета:

- *навчальна* – навчити учнів орієнтуватися в подіях Другої світової війни, аналізувати яке значення вони мали для жіночої частини населення;
- *виховна* – виховати почуття патріотизму, національної гордості та любові до своєї держави.
- *розвивальна* – розвивати в учнів вміння креативно та логічно мислити, орієнтуватися в хронології подій заданої теми.

Тип уроку: засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, візуальний матеріал (портрети), карта періоду Другої світової війни 1939-1945 років, мультимедійна презентація.

Основні поняття і терміни: жіноцтво, емансипація, фемінізм, війна, пропаганда.

Основні дати:

1939-1945 – роки Другої світової війни;

14 жовтня 1942 р. – дата заснування УПА;

1942 р. – рік мобілізації жіноцтва до армійських лав.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент

II. Актуалізація опорних знань

Бесіда

1. Яким чином жінки приймали участь у війні?
2. Чи могли жінки бути головнокомандуючими у війську?
3. Яку роль відігравало жіноцтво на фронті та у тилу?

III. Мотивація навчальної діяльності

Проблемне завдання

Чому держава намагалася приховати героїчні подвиги жіноцтва?

IV. Сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу

1. Присутність представниць прекрасної статі на полі бою

Запитання

Як ви вважаєте, яка кількість жінок була присутня на фронті?

Учитель. Однією з особливих ознак Другої світової війни було залучення в неї цивільного населення. Участь у ній саме жіночої половини населення є одночасно героїчною та трагічною сторінкою української історії. Вона стала вирішальною для досягнення перемоги над супротивником. За офіційними даними, загальна чисельність жінок, що були присутні на полі бойових дій становить 800000, 150 тисяч з них були нагороджені різними нагородами. Спочатку, коли Німеччина напала на Радянський Союз 22 червня 1941 року, тисячі добровольців були відкинуті. Однак після величезних втрат в ході операції «Барбаросса» ставлення довелося змінити, забезпечивши велику роль жінок, які хотіли битися. На ранніх етапах війни найшвидшим шляхом просування в армію для жінок була служба в медичних і допоміжних частинах. Так, як жінка на війні була рівна чоловікові, а іноді цінилася навіть вище за професіональними якостями, їх охоче відправляла на різні завдання та на передову. Не дивлячись на те, що раніше представниці прекрасної статі були уособленням лише тендітності, ніжності та материнства їм відвелася особлива місія захищати свою територію і жінка довела, що може мати багато чоловічих якостей – мужність, хоробрість та безстрашність. Жінки становили близько 40 % фронтних лікарів, фельдшерів та

санітарок. Крім цього вони освоювали більш тяжкі для себе професії – були зв'язківцями, льотчицями, снайперками.

Суспільство в ті часи, і, в першу чергу, жіноча його частина були підготовлені до можливості замінити чоловіків, які пішли на фронт, задалегідь. Образ жінки, що виконує традиційно чоловічу роботу, тиражувався як вища форма жіночої соціальної активності, свідомості і прихильності соціалістичним ідеалам задовго до військового лихоліття.

Та ж тенденція спостерігалася і в роки Великої Вітчизняної війни. Можна виділити пласт пропагандистських матеріалів, в яких жіночі образи демонструють образ справжнього радянського громадянина-патріота, тобто формується націленість жінок на боротьбу із загарбником або в якості бойового товариша (бійці, санітарки – «Дружинниці Червоного Хреста! Не залишайте на полі бою ні пораненого, ні його зброю!», «Вставай в ряди фронтових подруг. Дружинниця-солдату помічник і друг!», або трудівниці тилу, яка виконує перемогу в тилу («приціл у нас один-Берлін» (зображені солдат і робоча), «все для перемоги! Фронту від жінок СРСР» (працівниця з виготовленим нею снарядом) «замінімо!», «Трактор в полі, що танк в бою»).

2. Жінки в тилу

Запитання:

Чим займалися жінки, які залишилися на місцях в умовах окупації?

Учитель. Жінками порушення стійких соціальних ролей сприймалося як крах самого життя. Відчуття катастрофи пронизує весь лад жіночих спогадів, переважає в їх тональності. Але як би не сприймалися такі зміни, вони мали місце в реальності і були більш глибокими, ніж здавалися індивідуальній свідомості. Більшість таких жінок-люди, що жили в сільській місцевості. Їх можна віднести до типу оповідачок, які все своє життя залишалися в межах традиційних патріархальних уявлень про жіночі ролі (для них закінчення війни означало повернення до

«колишнього» життя). Вони могли виконувати чоловічу роботу, заміщати чоловіків у полі, на виробництві.

Жінкам постійно робили щоденну важку, традиційно «чоловічу» роботу, яку їм довелося виконувати за відсутності чоловіків. Однак в такому заміщенні не простежується рівності статей, а навпаки, підкреслюються патріархальні відносини. Справа в тому, що війна – це перш за все битви на передовій. І це-доля чоловіків. Звільнені робочі місця в тилу і на тимчасово окупованій території вимушено займають жінки, працюючи на передову, але залишаючись в тіні слави.

Більш активна зміна ролей спостерігається в післявоєнному житті. Існували уявлення про те, що жінка замінила чоловіка в побуті, в полі і на виробництві під час війни, але в післявоєнному житті вона не змогла виконувати кваліфіковану чоловічу роботу. Війна прискорила масове залучення жінок в низькокваліфіковану працю, жінкам доводилося освоювати чисто «чоловічі» професії. У відновлювальний період, коли гостро відчувалася нестача чоловічих рук, жінки самовіддано бралися за будь-яку роботу. З поступовим поверненням чоловіків вони знову стали виконувати традиційно закріплену за ними в суспільній патріархальній свідомості домашню роботу. Створення своїх сімей і народження дітей зводило нанівець можливу емансипацію жінок в плані освоєння традиційно «чоловічих» професій. На рівні свідомості у сільських мешканок, які пережили окупацію, ніяких змін не відбувалося, що наочно показують матеріали різних спогадів. Більшість жінок самі собі відводять другорядні позиції в оповіданні про військові події. Матеріали письмових спогадів не переконують дослідників у психологічному зростанні жінок у повоєнний час. Участь у війні для них-це обов'язок, який вони виконували перед Батьківщиною. З настанням мирного життя жінка стала виконувати традиційно приписувані їй другорядні ролі. Тому часто жіночі спогади представляють скоріше розповідь про фронтових друзів-чоловіків, їх ратних подвиги, ніж опис своєї ролі в боротьбі з ворогом.

Окрім нової ролі для жінки – годувальниці родини, війна поклала на неї ще нові випробування. Під час війни саме жінки на окупованих територіях врятували велику кількість червоноармійців, хлопців-підлітків.

3. Відомі героїні Другої світової війни

Учитель. Для прикладу варто згадати жінок, які здійснили великий подвиг у роки Другої світової війни. Немає такого роду і виду військ, в яких не воювали б радянські жінки. Вони опановували різні стихії – скрізь можна було знайти войовниць, які взяли в руки зброю для захисту своєї Батьківщини. Такі імена, як Тетяна Маркус, Зоя Космодем'янська, Марина Раскова, Людмила Павличенко, відомі, мабуть, всім не лише в нашій країні, а і в інших.

Офіційна статистика свідчить, що в армію і на флот було призвано багато жінок. Повністю з жінок були сформовані три авіаційних полки: 46-й гвардійський нічний бомбардувальний, 125-й гвардійський бомбардувальний і 586-й винищувальний полк, а також окрема жіноча рота моряків, окрема жіноча добровольча стрілецька бригада, центральна жіноча школа снайперів і окремий жіночий запасний стрілецький полк. Адже багато з них захищали свою країну в госпіталях і на евакопунктах, в партизанських загонах і в підпіллі.

Найбільше жінок, які заслужили на фронтах війни, виявилось серед льотчиць. Це легко пояснити, адже в авіації жіночих полків було аж три, тоді як в інших видах військ подібні частини майже не зустрічалися. До того ж на долю жінок-льотчиць випала одна з найважчих завдань: нічні бомбардування. З 32 жінок-льотчиць, які отримали звання Героя Радянського Союзу, 23 – «нічні відьми»: саме так прозвали героїнь німецькі вояки, які несли серйозні втрати від їх нічних нальотів. Крім того, саме жінки-льотчиці були першими, хто отримав вище звання ще до війни. У 1938 році екіпаж літака «Батьківщина» – Валентина Гризодубова, Поліна Осипенко і Марина Раскова – удостоївся вищої нагороди за безпосадочний довгостроковий переліт.

Серед найкращих льотчиць, яка таранила німецький літак, пілот Катерина Зеленко. В авіації служила і одна з чотирьох жінок – повних кавалерів ордена слави: повітряний герой розвідувального авіаполку Надія Журкіна. Трохи менше, ніж жінок-льотчиць, серед Героїв Радянського Союзу жінок-підпільниць і партизан – 28. Але тут, на жаль, куди більше число героїнь, які отримали звання посмертно: 23 підпільниці і партизанки здійснили подвиги ціною свого життя. Серед них і перша жінка-Герой Радянського Союзу в роки війни Зоя Космодем'янська, і піонер-герой Зінаїда Портнова, і учасниці «Молодої Гвардії» Любов Шевцова і Уляна Громова.

З майже 700 тисяч лікарів у діючій армії близько 300 тисяч становили жінки. А серед 2 мільйонів середнього і молодшого медперсоналу це співвідношення було ще більшим, адже їх було майже 1,3 мільйона. При цьому дуже багато дівчат-санінструкторів постійно перебували на передовій, ділячи з солдатами-чоловіками всі тяготи війни. Зокрема, ідомою є санінструктор 355-го окремого батальйону морської піхоти Тихоокеанського флоту матрос Марія Цуканова. Одна з дівчат «двадцятип'ятитисячниць», що відгукнулися на наказ призвати у військовий флот 25 000 жінок-добровольців, вона служила в береговій артилерії, а санінструктором стала незадовго до атаки десанту на берег. Санінструктор Марія Цуканова зуміла врятувати життя 52 морякам, але сама загинула 15 серпня 1945 року.

Здавалося б, навіть у роки війни жінка і піхота були важко сумісні. Одна справа – льотчиці або медики, але піхотинці, люди, які, по суті, завжди і скрізь і починають, і закінчують будь-яку битву і при цьому переносять всі тяготи військового життя – здавалося б, не зовсім жіноча сфера. Проте і в піхоті служили жінки, які ризикнули не просто розділити з чоловіками труднощі піхотного побуту, а й освоїти ручну зброю, що вимагало від них чималої мужності і вправності. Серед жінок-піхотинців є шість Героїв Радянського Союзу, п'ять з них отримали це звання посмертно. У піхоті служила і одна з повних кавалерів ордена Слави. Серед героїнь-піхотинців

– перша жінка з Казахстану, яка заслужила таке високе звання: кулеметниця Маншук Маметова. Вона одна утримувала зі своїм кулеметом панівну висоту і загинула, так і не пропустивши німців.

Коли кажуть «жінка-снайпер», перше ім'я, яке спадає на думку, це лейтенант Людмила Павличенко. І цілком заслужено, вона отримала звання Героя Радянського Союзу, будучи найрезультативнішою жінкою-снайпером в історії. Але крім Павличенко вищої нагороди за мистецтво влучної стрільби були удостоєні ще п'ять її бойових подруг, і три з них – посмертно.

Можна уявити собі жінку за штурвалом літака, але за важелями танка – непросто. І тим не менше були жінки-танкісти, і не просто були, які домоглися великих успіхів на фронті, отримуючи високі нагороди. Дві жінки-танкіста отримали звання Героя Радянського Союзу, і одна з них посмертно. Це була Марія Жовтнева, що загинула під вогнем противника ремонтуючи власний танк «бойова подруга», на якому Марія воювала механіком-водієм, був побудований на гроші, зібрані нею і її сестрою після того, як жінка дізналася про загибель свого чоловіка.

Один з найбільш традиційних книжкових і кіноперсонажів, що пов'язані з війною це дівчата-зв'язківки. Дійсно, на тонку роботу, що вимагає посидючості, уважності, акуратності і хорошого слуху, їх брали охоче, направляючи у війська телефоністками, радистками та іншими фахівцями зв'язку. Серед зв'язківців знайшлися свої герої Радянського Союзу. Причому обидві дівчини, які заслужили таке високе звання, отримали його посмертно. Однією з них була Олена Стемпковська, що під час бою свого батальйону в оточенні викликала вогонь артилерії на себе і загибла під час прориву.

Робота з таблицею. Наведіть три приклади жінок-героїнь, заповніть таблицю.

Ім'я, прізвище	Посада	Чим запам'яталася ця жінка
Людмила Павліченко	найвідоміша жінка-снайпер	особисто застрелила щонайменше 309 військовослужбовців противника. Її слава вийшла далеко за межі СРСР, відважну жінку добре знали в США і на всьому Заході.
Катерина Зеленко	військова льотчиця	За даними підручника «вона була нагороджена орденом Червоного Прапора за те, що винищила склад боєприпасів противника та їх артилерійську батарею. Брала участь як льотчик-інструктор у перенавчанні керівного складу семи авіаційних полків на новий літак Су-2. На фронтах німецько-радянської війни з першого її дня зробила 40 бойових вильотів (в тому числі вночі),

		брала участь у 12 повітряних боях з винищувачами супротивника. В одному з бойових вильотів в липні 1941 року група бомбардувальників під її командуванням знищила 45 танків, 20 автомобілів, до батальйону солдатів противника і без втрат повернулася назад.» [48, с. 163] Також Катерина була єдиною дівчиною, що пішла на дуже відважний крок і здійснила авіаційний таран – вимушений прийом повітряного бою, при цьому пожертвувавши власним життям.
Марія Доліна	військова льотчиця	Здійснила 72 успішних бойових вильоти (зафіксованих аерофотозйомкою),

		скинувши на противника понад 45 тис. тон бомб та взявши участь у 6-х повітряних боях. Вона завершила війну гвардії капітаном зі званням Героя Радянського Союзу, двічі кавалером орденів Червоного прапора, кавалером ордена Вітчизняної війни I ступеня, нагороджена медалями.

Творче завдання. Напишіть ессе про одну з жінок учасниць війни. Укажіть, чим саме вона вам відома.

V. Узагальнення та систематизація знань

Бесіда

1. Як змінилось становище жінки під впливом Другої світової війни?
2. Яких відомих жінок – героїнь війни ви запам'ятали?
3. Яке ставлення було радянської влади до жінок – учасниць Другої світової війни?

VI. Домашнє завдання

Опрацювати параграф у підручнику, виписати основні поняття й терміни.

ВИСНОВКИ

Отже, друга світова війна – це найбільший конфлікт в історії людства, у ній взяла участь 61 держава світу, де проживало 80% населення землі.

Радянські жінки зіграли важливу роль у Другій світовій війні (Східний фронт якої в Радянському Союзі був відомий як Велика Вітчизняна війна). Хоча більшість з них працювали в промисловості, на транспорті, в сільському господарстві та на інших цивільних посадах, працюючи в дві зміни, щоб звільнити рядових чоловіків для боротьби і збільшити військове виробництво, значне число жінок служило в армії. Більшість з них перебували в медичних частинах. Під час війни в Радянських Збройних Силах служило 800 000 жінок, що становить приблизно 5 відсотків від загального числа військовослужбовців. Кількість жінок у радянських збройних силах у 1943 році становила 348 309 осіб, у 1944 році - 473 040 осіб, а у 1945 році - 463 503 особи. Фельдшери та 100% медсестер становили жінки. Близько 200000 чоловік були нагороджені, і 89 з них в кінцевому підсумку отримали найвищу нагороду Радянського Союзу, Героя Радянського Союзу, серед яких деякі служили льотчиками, снайперами, кулеметниками, членами екіпажів танків і партизанами, а також допоміжними ролями. Спочатку, коли Німеччина напала на Радянський Союз 22 червня 1941 року, тисячі добровольців були відкинуті. Однак після величезних втрат в ході операції «Барбаросса» ставлення довелося змінити, забезпечивши велику роль жінок, які хотіли битися. На ранніх етапах війни найшвидшим шляхом просування в армію для жінок була служба в медичних і допоміжних частинах. Радянські жінки у Другій світовій війні.

Довгий час у вітчизняній історіографії панував «героїчний» погляд на участь жінок у Великій Вітчизняній війні, вплив якого продовжує позначатися і в даний час. Паралельно йому в останні роки сформувалося «трагічний» напрямок, що акцентує увагу на труднощах, які довелося

пережити жінкам під час війни. Сформовані шаблони в зображенні подій воєнного часу не відображають всієї специфіки даної проблеми, а в спогадах жінок – учасниць війни тісно переплітаються елементи офіційного і особистого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеевич С. У войны не женское лицо: Повести. М., 1988. – 132 с
2. Алиева Л. В. Женское лицо войны: образ женщины в плакатном искусстве периода Второй мировой войны / Л. В. Алиева, Т. В. Филиппова // *Метаморфозы истории*. – 2015. – № 6. – С. 21-47
3. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» та «воєнні» ролі в боротьбі ОУН та УПА // *Український визвольний рух. Збірник 9*. – Львів. – 2007. С. 138 – 147.
4. Білівненко С. Радянська жінка в умовах Другої світової війни / Білівненко С., Молдавський Р., Соляник Н. // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – Вип. 32. – С. 256-253.
5. Винницька І. Незвичайні долі звичайних жінок: усна історія двадцятого століття. – Львів: Видавництво Львівської політехніки. – Бібліотека «України Модерної», серія «Щоденники, спогади, інтерв'ю», число 1. – 2013. – 836 с.
6. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення України (1943-1945). – К.: Знання, 1995. – 83 с.
7. Галаган В. Я. Ратный подвиг женщин в годы Великой Отечественной войны. – К.: Вища школа, 1986. – 303 с.
8. Галимуллина Н. М. Женские образы в советской пропаганде периода Великой Отечественной войны / Н. М. Галимуллина // *Вестник Социально-педагогического института*. – Махачкала, 2014. – № 1 (9). – С. 37-40
9. Гінда В. Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей / НАН України. Інститут історії України. – К., 2021. – Вип. 23.
10. Гулько Я. Жіночі долі – пісня українська (про долю української жінки, що перебувала в сталінських таборах) // *Людина і світ*. – 1991. – № 8. – С. 37-46

11. Дядюк М. Політизація українського жіночого руху в Галичині : 1921-1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. Дядюк. – Львів, 2002. – 20 с.
12. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць. Київ, 2015 С. 103 – 122.
13. Заболотна Т. Життя та побут міського населення напередодні та в роки окупації (1941–1944 рр.) // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: істор. нариси: у 2 книгах. Кн 2. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 16-17.
14. Іваненко В. ОУН і УПА у Другій світовій війні : проблеми історіографії та методології / В. Іваненко, В. Якунін. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2006. – 424 с.
15. Івичук С. Динаміка зрушень у становищі українських жінок у радянський період // Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури : збірник матеріалів круглих столів, 2013 р. – 32-38 с.
16. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
17. Кісь О. Проблема профанації жіночої історії в Україні. Рецензія на книгу: Богдан Савка. «А смерть їх безсмертям зустріла»: Нариси, спогади, документи про участь жіноцтва (...) в національно-визвольній боротьбі ОУН-УПА 40-х – поч. 50-х р. ХХ ст. – Тернопіль : Джура, 2003. – 332 с. / Оксана Кісь // Народознавчі зошити. – 2000. – № 5-6. – С. 711-714.
18. Кісь О. Якою потрібна Україні її жіноча історія? // Критика. – 2013. – № 1-2. – С. 18-21.
19. Коваль М. В. Подвиг жінок Радянської України у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр. – К.: Знання, 1967. – 390 с.
20. Крайній І. Жіночі обличчя ОУН-УПА // Україна Молода. – 2005.

21. Кузовова Н. (2021). Покарання для фольксдойче: доля німецьких жінок України // Південний архів (історичні науки). – 2021. – .Вип 33. – С. 26-30.
22. Литвин В. Україна в Другій світовій війні (1939-1945) / В. Литвин. – К. : Видавничий дім «Лі-Терра», 2004. – 464 с.
23. Маланюк М. Жіноцтво Тернопілля у боротьбі за створення підвалин для відновлення незалежності Української держави // Збірник праць Тернопільського міського осередку НТШ. – Т. 2 : Національно-визвольні змагання українського народу у ХХ столітті. – Тернопіль, 2006. – С. 177 - 186.
24. Мамроцька О. А. Інтерпретація участі жінок України у військових діях на фронтах Другої світової війни / О. А. Мамроцька // Гілея: науковий вісник. – 2019. – Вип. 143(1). – С. 88-92.
25. Мандрик М. Жіночі обличчя українського підпілля – гендерний принцип чи «чоловіча» історія боротьби // Культура народів Причорномор'я. – 2009. № 162. – С. 129-134.
26. Минц С. С., Реброва И. В. «Женское» в региональных воспоминаниях о Великой Отечественной войне // Клио: Журн. для ученых. 2006. № 3 (34).
27. Нагайко Т. Життя селян на окупованій території України в роки Другої світової війни (за матеріалами центральних областей) // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2008. – Вип. 11. – С. 148-165
28. Онишко Л. Зв'язкові Романа Шухевича у 1945-1947 роках // Національні рухи опору в Східній і Центральній Європі кінця 1930 – середини 1950-х років. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К., 2005. – С. 112-117.
29. Онишко Л. Організація та діяльність підпільного Українського Червоного Хреста на західноукраїнських землях у 1943 – 1945 роках // Визвольний шлях. – 2004. – № 3. – С. 54–64.

30. Онишко Л. Роль жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ століття // *Визвольний шлях*. – 2005. – № 8. – С. 66-76
31. Орлова Т. В. Війни ХХ століття і українське жіноцтво у дзеркалі історіографії// *Сторінки історії: Збірник наукових праць* / Відп. ред. Н.Ф. Гнатюк. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2008. – Вип. 27. – 226 с.
32. Орлова Т. В. Жінка в історії України: історіографія ХХ початку ХХІ ст.: Автореф. док. Іст. наук / Київський нац. ун-т – Київ, 2010. – 33 с.
33. Пастушенко Т. «Правосуддя» по-радянськи: кваліфікація співпраці з нацистами в СРСР. 1941–1956 рр. / Т. Пастушенко // *Сторінки воєнної історії України*. - 2013. - Вип. 16. - С. 124-136
34. Петренко О. Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агеток у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля / Олена Петренко // *Україна Модерна*. – 2011. – № 18 (7). – С. 141 – 167.
35. Польц А. Женщина и война // *Нева*. – 2004. – № 2. – 43-51.
36. Реброва И.В. Женская повседневность в проблемном поле истории Великой Отечественной войны. – 2008. – № 2 (47). – С. 25-33.
37. Стяжкіна О. «Окуповані» жінки: чинники, ресурси та стратегії виживання // *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні : Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства* / за наук. ред. Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко і Оксани Кісь. – Київ: ТОВ «Арт-книга», –2015. – С. 185.
38. Стяжкіна О. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття : автореф. дис. На здобуття наук. ступеня докт. іст. наук / О.В. Стяжкіна. – Донецьк, 2003. – 40 с.
39. Тэк Н. У партизан: судьба женщины // *Женщины на краю Европы* / Под ред. Е. И. Гаповой. Минск, 2003.
40. Удалова Т. М. Особливості соціального захисту дітей та матерів України в роки Другої світової (1939-1945 рр.) // *Український історичний журнал*. – 2004. – № 5. – С. 45-54.

41. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950 рр.): Біографічний довідник [упорядкув. Н.М. Мудра]. – Вип. 2. – Львів: Світ, 2006. – 192 с.
42. Українські жінки в горнилі модернізації / під заг.редакцією Оксани Кісь. –Харків: Видавництво КСД, 2017. – 304 с.
43. Усна жіноча історія: повернення / під ред. Галини Дацюк. – К. : ЖЦ Спадщина, 2003. – 372 с.
44. Усна історія ХХ століття» / Гол. упорядник Іроїда Винницька [Бібліотека «України Модерної», серія «Щоденники, спогади, інтерв'ю», число 1]. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 836 с.
45. Шайкан В. О. Радянський політичний плакат як засіб ідеологічної боротьби в роки Великої вітчизняної війни / В. О. Шайкан // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту. – 2012. – Вип. 32. – С. 269-272
46. Шевченко М.Ю., Гедз В.А. Жіноцтво в окупованому Києві (за матеріалами фондів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років»). – К., 2014.
47. Шевченко Н. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні // УІЖ. – 2001. – № 1. – С.30-40.
48. Шмелева А. Ф. Советские женщины в Великой Отечественной войне – М.: Политиздат, – 1947. – 217 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Лисенко Олександра Олександрівна
учасник(и) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна добродесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної добродесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символики університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної добродесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної добродесності.

29.08.2021
(дата)

(підпис)

O.O. Lisenko
(ім'я, прізвище)